

OĞUZ KAĞAN DESTANI'NDAN DEDE KORKUT KİTABI'NA KAHRAMANLARIN BEDEN TASVİRLERİNİN SEMBOLİK ANLAMLARI ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELER

**The Evolutions on the Heroes Body Descriptions' Symbolic Meaning
from Epic of Oguz Kaan to Book of Dede Korkut**

Prof. Dr. Ali DUYMAZ*

ÖZET

Destan kahramanları olağanüstü nitelikleriyle toplumların ideal tipleridirler. Bu nedenle destan kahramanları hem psikolojik hem de fiziki anlamda sıradan insanlardan daha farklı özelliklere sahiptirler. Destan kahramanına yüklenen olağanüstü nitelikler çoğunlukla çeşitli sembollerle ifade edilirler. Bu durumu Türk destanlarının prototipi konumundaki Uygurca *Oğuz Kağan Destanı*'nda Oğuz'un beden tasvirlerinde ve Oğuznamecilik geleneğinin son halkası olarak niteleyebileceğimiz *Dede Korkut Kitabı*'nda görebilmekteyiz. Bu makalede Oğuz Kağan ve Dede Korkut bağlamında kahraman tasvirleri, bu tasvirlerdeki semboller, bu sembollerin anlamı, sembollerin kullanılma nedenleri gibi konular üzerinde değerlendirmeler yapılmıştır. Bu şekilde bu anlatımları yaratan insanların inanç ve değerler sistemi, siyasi ve sosyal yapısı, kozmik merakları, evreni ve eşyayı algılama tarzları üzerine bazı sonuçlara ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Oğuz Kağan Destanı, Dede Korkut Kitabı, kahraman tasviri, sembolik anlam.

ABSTRACT

With extraordinary qualities, epic heroes are of ideal types of societies. For this reason they have psychologically and physically more different characteristics than ordinary people have. Extraordinary qualities attributed to epic hero are mainly stated by various symbols. This condition can be seen Oguz body descriptions in *Oguz Kaan Epic*, being on the position of prototype of Turkish epics and *The Book of Dede Korkut*, being qualified as the last ring of tradition of Oguzname. In this study, some topics like hero descriptions, symbols in these descriptions, the meaning of the very symbols, and the causes of using these symbols are evaluated in the context of Oguz Kaan and Dede Korkut. By doing so, some conclusion on the belief and value systems of people who created these telling, their political and social structure, cosmic curiosity, universe and perception of object are reached.

Key Words

Epic of Oguz Kaan, Book of Dede Korkut, hero description, symbolic meaning.

Giriş

Destan kahramanları olağanüstü nitelikleriyle toplumların ideal tipleridirler. Bu nedenle destan kahramanları hem psikolojik hem de fiziki anlamda sıradan insanlardan daha farklı özelliklere sahiptirler. Destan kahramanına yüklenen bu olağanüstü nitelikler çoğunlukla çeşitli sembollerle ifade edilir. Bu durumu Türk destanlarının prototipi konumundaki Uygurca *Oğuz Kağan Destanı*'nda Oğuz'un beden tasvirlerinde ve Oğuznamecilik

geleneğinin son halkası olarak niteleyebileceğimiz *Dede Korkut Kitabı*'nda görebilmekteyiz. Bu makalede Oğuz Kağan ve Dede Korkut bağlamında kahraman tasvirleri, bu tasvirlerdeki semboller, bu sembollerin anlamı, sembollerin kullanılma nedenleri gibi konular üzerinde değerlendirmeler yapılacaktır. Bu sayede bu anlatımları yaratan insanların inanç ve değerler sistemi, siyasi ve sosyal yapısı, kozmik merakları, evreni ve eşyayı algılama tarzları üzerine bazı sonuçlara ulaşılabacaktır.

* Balıkesir Üniversitesi Fen - Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Balıkesir. aduyamaz@balikesir.edu.tr

Oğuz destanı hem mitolojik, hem de tarihsel metinlere sahip bir destandır. Biz bu çalışmada esas olarak Uygurca Oğuz Kağan destanını ele alacağız. Çünkü araştırmacıların görüş birliği ettikleri bu çok eski ve mitolojik metin, tarih içinde canlılığını korumuş, Türk kültürünün değişik tabakalarında yaşamaya devam etmiştir. Reşideddin Oğuznamesi ve *Şecere-i Türki*'de İslâm diniyle barıştırılmış, Dede Korkut hikâyelerinde ise neredeyse dar bir aşiret yapısı ve coğrafyayla sınırlandırılmış bir yapı gösteren Oğuznamecilik geleneği, Türk kültürünün açıklığının, her şartta ve ortamda kendini kaybetmeden yaşayışının temelini teşkil eden imgeleri ve simgeleri de bize sunabilecek bir destandır.

Ayrıca her ne kadar Oğuz ve Uygur gibi adlarla sınırlandırılmaya çalışılırsa çalışılırsa bu destanın, Türk kozmik tasavvurlarını ve bu tasavvurlardan kaynaklanan siyasi, idari ve sosyal yapıyı en temel prensipleriyle ortaya koyduğu açıktır. Bu destan, sanıldığı gibi sadece belirli bir tarihsel dönemi, belirli bir coğrafyayı, belirli bir kültür ve medeniyet seviyesini yansıtmakla sınırlı değildir. Bütün bunları yansıttığı gibi tarih, coğrafya ve medeni seviye gibi Türk kültürü için değişken sayılan yapıların üzerinde, birçok miyar taşından geçerek günümüze kadar ulaşmış ortak Türk zihniyetinin göstergelerini bünyesinde barındırmaktadır.

1. “Kutlu” / “Kutalmış” Oğuz

Bilindiği üzere Oğuz Kağan destanı, araştırmacıların görüş birliği içinde ileri sürdükleri gibi baş kısmından eksiktir. Metin, “... bolsungıl tep tediler, anung angagusu uşbu turur (... olsun dediler. İşte onun resmi budur)” şeklindeki sözlerle ve hemen altında bir öküz resmiyle başlamaktadır. “Takı mundın song sevinç tapdılar (Artık bundan sonra sevinç buldular)” satırlarıyla devam etmektedir. Takip eden satırlarda “... bir kün ay

kagannug közü yarıp¹ bodadı, irkek ogul togurdu. Oşul ogulnung önglükü çırığı kök irdi, agızı ataş kızıl irdi, közleri al, saçları kaşları kara irdiler irdi. Yakşı nepsikilerdin körüklügrek irdi.” (Ay Kağan’ın gözleri parladı, bir erkek çocuk doğurdu. O oğlanın yüzünün rengi gök idi, ağzı ateş kırmızı idi, gözleri al, saçları kaşları kara idi. Güzel perilerden daha güzeldi.) (Ergin 1988: 13, 29) şeklinde Oğuz’un tasvirinin verildiği bir kısım vardır. Bu bölüm Oğuz Kağan’ın doğumunun anlatıldığı kısım- dır. Burada öncelikle dikkatleri çekmek istediğimiz husus, ışık, renk ve gökyüzü cisimlerinin adlarıyla örülü bir simgeler dünyasıdır. Metin düz biçimde tahlil edilecek olursa bunların birer benzetmeler örgüsü olduğu düşünülebilir. Bizce “ay”, “yarı-”, “çırığ”, “kök”, “ataş”, “kızıl”, “al”, “kara” gibi ışık ve renkle ilgili kavramlar ile doğan çocuğun “köz”, “önglük”, “agız”, “saç”, “kaş” gibi uzuvları arasındaki paralellik sadece benzetme amacı taşımamaktadır. “Nepsiki”, (=peri) ve “körüklügrek” (=daha güzel) kelimelerinde de dolaylı olarak ışıkla ilgili çağrışımlar mevcuttur. Araştırmacıların cinsiyeti, anneliği babalığı hususunda tartıştıkları “Ay Kağan” da bir idari mevkiden ziyade bu ışık ve renk sembolizmi içinde aldığı yerle izah edilmelidir. Ashında bu satırlarda Oğuz Kağan’ın daha doğuşta kazandığı ve yüzünde tecelli eden “kut” anlatılmaktadır. Nitekim Kutadgu Bilig’de de “kut”u Aytoldı temsil etmektedir. Tanrı’nın bağışladığı kut, Aytoldı’da tecelli etmektedir. Nitekim Aytoldı, kendisine kim olduğu sorulduğunda “Benim adımlı ve tabiatımı böğüler (alimler) aya benzetirler” demektedir. Kutadgu Bilig’de güneşin soyut anlamda töreyi, somut olarak ise hükümdarı temsil ettiği gibi ayın da soyut olarak kutu, somut olarak ise veziri temsil ettiği görülür (Başer 1995: 49-69). Türk inanç sisteminde çok önemli bir yere sahip olan ve bir nur, ışık hüzmeleri şeklinde tecessüm ettirilen kut,

başta kağanlar, hanlar olmak üzere bazı kişi ve nesnelere Tanrı'nın bağışladığı bir ayrıcalıktır. Mo-tun'dan Kültigin'e kadar pek çok Türk Kağan'ı "kutlu", "kutalmış" olduklarını kendileri ifade etmişlerdir². Oğuz Kağan da, daha doğumunda bu "kut"a nail olmaktadır. "Tengri teg tengride bolmış Türk Bilge Kağan" sözüyle yukarıda satırlardaki ifade farkı, birinin idarî bir metin, diğerinin ise estetik bir metin olmasından kaynaklanan bir farktan öteye gitmemektedir düşüncesindeyiz.

Oğuz'un ağzının ateş rengine gözlerinin al olması da dikkat çekicidir. Oğuz'dan başka Manas'ın doğumunda da gözlerinin kızıl olduğu söylenmiştir. Altay bölgesindeki bazı efsanelerde gözleri ateşli, Tanrı tarafından gönderildiğine inanılan çocuklar görmek de mümkündür (Ögel 1993: 136-137). Kırmızı renk mitolojilerde güneşin ve savaş tanrılarının rengi olarak yer almaktadır. Kuvvet, güç, iktidar, hâkimiyet ifade eder (Çoruhlu 2002: 186). Türk mitolojisindeki ağzı veya gözleri kırmızı insanların varlığı, hatta bu motiflerin destanlarda da yaşadığını göz önüne aldığımızda kırmızı rengin de gücü, tanrısallığı sembolize ettiğini, böyle olduğu için Oğuz'un yüz tasvirinde kullanılmış olduğunu söyleyebiliriz.

Oğuz Kağan Destanı'nın baş kısmında yer alan öküz sureti ile "ay kagan" ifadesi arasında bir ilişki olmalıdır. Sadece Türk mitolojisinde değil, pek çok mitolojide ay, sulara ve yağmura hükmeden ve yeryüzüne bereket dağıtan, genellikle boğa ile eş tutulan bir gök cisimidir. Ayın hilal hâlinin boğanın boynuzlarıyla benzerlik göstermesi ve her ikisinin dölleyici niteliklere sahip olması, bu iki cisim arasında bir benzerlik kurulmasına neden olmuştur. Boğa ayrıca mitolojilerde gök tanrılarının ve gücün simgesi olagelmıştır (Eliade 2003: 102-107). Âdeta boğa Tanrı'nın yeryüzündeki şekli ve gücünün

yansımasıdır. Bu durumda Oğuz'un beden tasvirinde onun ilk ata, ilk dölleyici olarak kabul edildiğini, bu nedenle Tanrıyla bağlantısı olan ve onun yaratma eylemini dünyada hâkim kılan öküze benzetildiğini söylemek mümkündür. Oğuz'un doğumundan sonra vücut yapısının öküzle benzerlikler gösterdiğini ona ait olarak gösterilen resimden takip edebilmekteyiz. Buradan hareketle Oğuz'un vücudunda tanrısal bir modelin yaratıldığını, onun ilk insan, neslin başlangıcını temsil ettiği yönünde mesajların çeşitli sembollerle verildiği sonucunu çıkarabiliriz.

Ayla ilgili bir başka nokta da şudur: Ay, doğuşu, batışı ve yeniden doğuşuyla doğumu, ölümü ve yeniden doğumu da işaret etmektedir. Ayın ortaya çıkışı şeklindeki kozmik hadisenin "doğmak" fiiliyle nitelenmesi de aslında ay ile doğum kavramı arasındaki semantik yakınlığı göstermektedir. Kısacası, ayın çok çeşitli sembolik anlamları içinde doğum da vardır.

İnsan düşüncesinin tanrısal olanla ışık arasında istiareye dayalı bir ilişki kurduğu dikkati çekmektedir. İslâm dininde de "nûr" kavramının aynı çağrışım alanı vardır³. Tasavvuf literatürüne göre söylersek "nûr", Tanrı'nın tecellisidir. Tecelli kavramı ise estetik terimi olarak sembolün ayırt edici vasfıdır. Tanrı'nın bir alegorisi, işareti yoktur; ancak sembolü, yani tecellisi vardır ve o da ışıktır. Yani ışık Tanrı'nın kendisi, zatı veya organik bir işareti değildir. Tanrı'nın nûrunun tecellisine mazhar olanların başında ise peygamberi Hazret-i Muhammet gelmektedir. Tasavvufta da güneşle Tanrı, ayla peygamberin kastedildiği olmuştur.

Renk ise nesnelere ışığın vurmasıyla gerçekleşen duyuşsal bir kavramdır. Daha doğrusu varlıkların görüntüsü ışıkla sağlanır. Bu da bütün varlığın, Tanrı'nın nurunun tecellisi olarak yorumlanması şekliyle tasavvufa girmiştir.

Yukarıdaki satırlarda her ne kadar nesnel gerçekliğe yönelmiş, sembolizmden uzaklaşp teşbih haline gelmeye başlamış da olsa Oğuz Kağan'ın yüzünde tecelli eden tanrısal bir ışık, Türk mitolojisindeki adıyla kut anlatılmaktadır. Burada mistik sembolizmle tanrıyı algılamak için insanî hayal gücünün sınırları zorlanmıştır, eski insanın en az tanıdığı ve hâkim olmakta güçlük çektiği gökyüzü cisimleri ile yine kaynağı gökyüzü cisimlerinde olan ışık ve ışığın nesneye yansınmasıyla oluşan renkler kullanılmıştır.

Bu satırlarda anlatılan Oğuz Kağan'ın yüzü bir imaj veya bir tablo olarak gözümüzde canlansa tuhaf bir manzara ile karşılaşırız. Çünkü yüzü mavi ya da yeşil, ağzı kıpkırmızı, gözleri al, saçları kaşları kara bir sima resmediliyor. Sonra da "perilerden daha güzel olduğu" belirtiliyor. Ya güzellik anlayışları çok farklı, ya da benzetmelerde amaç gerçek bir sima tasviri yapmak değil, tam aksine "ışıkta yaratılmış olan periler"den daha güzel bir yüzün soyut resmini yapmak. Bizce ikincisi geçerlidir. Bu ifadelerde amaç, gözler önünde gerçekçi bir tablo oluşturmak değil, tanrısal olan ışığın, kutun Oğuz Kağan'ın yüzündeki tecellisini anlatmaktır.

Renk sembolizmi, Dede Korkut Kitabı'nda da kullanılmaktadır. Özellikle atlarla ilgili kullanımlarda boz renk tercih edilmektedir. Dirse Han Oğlu Boğaç boyunda Hızır boz atlıdır, Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı boyda Gaflet Koca'nın ve Bamsı Beyrek'in atları boz renktedir (Ergin 1994: 90, 112, 121). *Dede Korkut Kitabı*'nda atların dışında bazı otağların ve kılıçların rengi de boz renktedir (Çoruhlu 2002: 188).

2. Gökyüzü Simgeciliği

Yukarıdaki satırlarda dikkati çeken bir diğer nokta da gökyüzü cisimlerinin geniş simge alanıdır. Çünkü Oğuz Kağan'ın sıfatı olarak kullanılan ay, gök

gibi renk ve ışık unsurları, aslen gökyüzü cisimlerinin üst anlamlar kazanmasından ibarettir. Gök simgeçiliği ise tabiatı icabı, "zaman ve mekân bakımından sonsuzluk", "yükseklik", "üstünlük", "aşkınlık", "uçmak", "kağanlık", "kozmetik ağaç", "kozmetik dağ", "alplığa katılma töreni" ve nihayet bütün bunların toplamı "tanrısal olma" gibi pek çok tören, inanış ve motifi bünyesinde taşımaktadır. "Tengri" kelimesinin gökyüzü kavramından alınma olduğunu da hatırlatalım. Ancak hemen belirtmek gerekir ki, bunların hiç biri tek başına Tanrı'yı işaret etmez, belki sadece tanrısal olanı ifade ederler ya da Tanrı'nın tezahürleridir. Kut, nasıl Tanrı'nın tecellisi ise gök, ay, güneş gibi cisimler de, fırtına, yağmur, şimşek gibi doğal olaylar da birer tanrısal tezahürdür. İnsandaki tanrısal tezahürler ise efsanevi modele, yani ilk ana, mükemmele, kozmosa dönüşle veya göğe yakınlıkla, yani tahta çıkma, bir üst toplum tabakasına katılma, uçma, uruç etme, aşkınlık gibi fiziksel ve sosyal olaylarla gerçekleşecektir. Bunlara dağ, ağaç gibi yükseklik boyutu olan doğal varlıkları da eklemek gerekir. Nitekim bütün bunlar destanın ilerleyen bölümlerinde Oğuz Kağan'la ilgili olarak anlatılacakları da daha başından sezdirmektedir.

Türk inanış sisteminde gökyüzü kutsalın, Tanrı'nın mekânı olarak düşünülmüş ve bu nedenle kutsal kabul edilen varlıklarla gökyüzü arasında çeşitli ilişkilerin olduğu kabul edilmiştir. Oğuz'un da göğe ait bir kahraman olduğunu vurgulamak için onun yüz ve beden özelliklerinin göksel olanla benzerlik gösterdiği kullanılan bazı sembollerle belirtilmiştir. Âdeti Oğuz'un yüzünde gökyüzü sembolize edilmiştir. Onun göğün veya kutsalın oğlu olarak yeryüzüne indirildiği, Tanrı adına yeryüzünde kendisine verilen kızlarla insan neslini başlattığı destanda sembolik ifadelerle belirtilmiştir. Bütün bunlar,

destanda Oğuz'un doğum sahnesinde yapılan tasvirlerde bulunmaktadır.⁴

3. Zamanın Dışına Çıkmanın Bir Başka Boyutu, Hız

Destanın devamındaki satırlara döneelim: "Oşul ogul anasının kögüzündün oguznu içip, mundın artıkrak içmedi. Yig et, aş, sürme tiledi. Tili kile başladı. Kırk künden song bedükledi, yürüdi, oynadı. (Bu çocuk anasının göğsünden ilk sütü emdi ve bir daha emmedi. Çiğ et, çorba ve şarap istedi. Dile gelmeye başladı; kırk gün sonra büyüdü, yürüdü ve oynadı.)".

Burada üzerinde durulması gereken bir iki husus var. Bunlardan ilki Oğuz Kağan'ın büyüme hızıdır ki destan mantığında zamanın kronolojik ve sayısal yönüyle değil, niteliksel ve tarih dışı yönüyle öne çıkması bunu açıklamaktadır. Destan kahramanı Oğuz, alelade bir kişi değildir, bir çocuğun büyüme süresinin dışında bir hıza sahiptir. Bu açıdan da bir çocuğun büyümesi için gerekli olan hâl ve davranışları son derece hızlı ve sadece birer defa yaparak, "kırk" günde biyolojik büyümesini tamamlamaktadır. Çünkü bunlar destanın içinde önem taşımayan, kayda değer olmayan şeylerdir. Kırk rakamı da yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, sayı olarak değil nitelik olarak önemlidir. Burada bir başka husus ise "oğuz" sözüdür. Araştırmacılarca "uğuz", "oguz" gibi değişik şekillerde okunan, ama genellikle "ilk süt" anlamında değerlendirilen "oguz" sözünün destan kahramanı "Oğuz Kağan"la ilgisi nedir?

Oğuz'un "cihangir olma ideali"ni şiddetle hissetmesi, gücünü bu amaç için kullanması sürati sağlayan önemli bir husustur (Kaplan 1979: 29-31, Kaplan 1996: 16). Bir başka nokta ise biyolojik bir varlık olarak dünyaya gelen Oğuz'un, doğumunda kazandığı potansiyel kut ve gücünü kullanarak bir an önce alplar arasına katılma töreninin gerçekleşmesi gereğidir. Çünkü Oğuz, toplumunun kabullerine göre, doğal

bir varlık olan insan ancak potansiyel bir alp olarak görülür. Bu kişinin, muhakkak surette erişkinler topluluğuna katılması, yani gerçek bir toplum üyesi olması gerekmektedir. Bu da toplumun medeniyet seviyesine bağlı bir törenle gerçekleşecektir. Avcı ve göçebe bir toplum olan Oğuzlarda, kahramanın yapacağı şey zaten belirlidir. Bu, toplumu ve toplumun geçim kaynaklarını fiili anlamda tehdit eden, yani düzeni bozan canavarın yenilmesidir. İşte bu geçiş törenine kadar Oğuz'un çocukluk dönemi, bir kez süt emmesi, yemek, çiğ et, şarap istemesi, yürütmesi gibi sadece fiziki bir iki gelişmeyle sınırlı olarak anlatılır. Bunlar da dikkat edilirse Anadolu'da son yıllara kadar geleneksel olarak yaşatılan kırklama, diş hediği, tuşak kesme gibi küçük geçiş törenleriyle paralellik göstermektedir.

4. Tabiat ve Güç

Bu hayvan teşbihleriyle dinleyicide oluşan imaj, gücün tabiattaki temsilcilerinin birer özeliğinin alınarak Oğuz Kağan'da tecessüm ettirilmesiyle meydana getirilen zoomorftur veya çok yönlü bir istiairedir. Buradaki imajı da gerçek bir tasvir olarak değerlendirmemek icap eder. Türk kültürü, mesela Grek medeniyeti gibi bu tasviri heykele dökmemiş, sözde, edebiyatta bırakmıştır. Ancak bütün bu imajların sembolik değeri kanaatimizce Oğuz'un tabiatı yenebilmesi için, tabiatta gücü temsil eden bütün hayvanların belirgin vasıflarını üzerinde toplamış olmasıdır. Bunlar alelade teşbihler değildir, Tanrı'dan alınan kut ile tabiatın alınan güç, Oğuz'u bir kahraman, bir kağan yapacaktır.

Oğuz Kağan, tanrısal modeli yeryüzünde icra ve tatbik eden bir atadır. Bu ataların temel vasfı, Tanrı tarafından yaratılmış dünyayı örgütlemek ve medenileştirmektir. Çünkü yaratma eylemini tamamlayan Tanrı, insanlardan uzaklaşmakta, göğe, dinlenmeye çekilmektedir.

Yaradılışın tamamlanması görevini ise efsanevi atalara bırakmaktadırlar. Bu anlamda *Oğuz Kağan Destanı*'ndaki göğe çekilen Tanrı tek ve göksel bir Tanrı'dır. Efsanevi ata ise Oğuz Kağan'dır. Oğuz Kağan, her hali ve hareketinde tanrısal tezahür ve tecellilerle donanmıştır. Daha doğumunda yüzünde görülen tanrısal tecelli, evlilikleri, kurdun yol gösterişi gibi örnekler bunu ortaya koyan birkaç örnektir.

Oğuz Kağan'ın vücut tasvirinde kullanılan "ayakları öküz ayağı gibi, beli kurt beli gibi, omuzları samur omuzu gibi, göğsü ayı göğsü gibi idi. Vücûdu baştan aşağı tüylü idi" gibi ifadelerde hayvanların ön plana çıktığı görülmektedir (Ergin 1988: 13-14). Oğuz'un yüz tasvirinde olduğu gibi vücut tasvirinde de kullanılan ifadeler, belirli bir düşünce yapısının yansımalarıdır. Destanın yaratıldığı çevrede fiziki gücü, vücut kuvvetini en üst düzeyde yansıtabilen varlıklar hayvanlardır. Bunlar arasında da çeşitli uzuvlarıyla ön plana çıkmış ve takdir kazanmış hayvanlar tercih edilmiştir. Oğuz'un vücudu tek bir hayvana benzetilebilirdi, ancak bunun yerine her hayvanın en güçlü yeri seçilerek bir vücut oluşturulmuştur. *Oğuz Kağan Destanı*'ni yorumlayanlardan D. Sinor, bu tasvirleri bakarak Oğuz'un aslında insan olmadığını, tanrılaştırılmış bir hayvan, "öküz" olduğunu ileri sürmüştür (Kaplan 1976: 65). Ancak burada yapılmak istenen Oğuz'u birden fazla hayvanın parçasıyla yaratılan bir insan veya ucube bir varlık olarak sunmak değildir. Aksine onun gücünü kuvvetini vurgulamak, sıradan bir insan olmadığını, toplumun kültüründe kutsal, olağanüstülüğü çağrıştıran sembolleri kullanmaktır. Ayak gücünde öküz, belin sağlamlığı ve çevikliğinde kurt, omuzda samur ve göğüste ayı kullanılmıştır. Türk düşünce yapısına ve hayatına bakıldığında bu hayvanların hem gerçek anlamda hem fikrî anlamda bu meziyetlere sahip

olduğu görülecektir. Sadece tabiatın en güçlü varlıkları oldukları için değil, bu dönemdeki insanların kutsal anlayışı ile de bağlantılı olmaları nedeniyle de tercih edilmişlerdir.

Burada ayrıca insanların erken dönemlerde insan adı olarak genellikle bitki ve hayvan isimlerini kullandıklarını da belirtmek gerekir. Bu adlandırmalarda toplumun hayat seviyesi ve dünyayı algılama tarzı da önemli bir rol oynar. İnsanlar, kendisini veya başka birisini bir hayvana veya bitkiye benzettiğinde aslında ona yakın olma veya onun gibi olma fikrini ve isteğini beyan etmektedirler (Roux 2005: 224). Bir başka ifade ile insanlar, hayran olduğu veya çeşitli özellikleriyle saygı duyduğu bazı hayvanları eğretilme yoluyla günlük hayatta ve edebî eserlerde kullanmışlardır. *Oğuz Kağan Destanı*'nda bu eğretileninin başarılı örneklerini görmekteyiz. *Oğuz Destanı*'ndan sonra *Dede Korkut Kitabı*'nda da bu tarz kullanımlar vardır. Hatta sadece destan kahramanlarının çeşitli hayvanlara benzetilmesiyle değil, arslanın oğlu olarak kabul edilen Basat'ın hikâyesiyle karşılaşırız. Salur Kazan, düşman üzerine akın yapacağında arslan gibi kükrer, oğlu Uruz'a "arslanım" der, Beyrek'in kız kardeşi Beyrek'i "apul apul" yürüyen bir arslana benzetir (Ergin 1995: 172, 157, 142). Bu kullanımlar, Dede Korkut hikâyelerinde insanlar ve hayvanlar arasında yakın bir ilişkinin olduğunu, özellikle belirli hayvanlara öykünmenin varlığını göstermektedir. Hatta yazılı kültür ürünü olan *Kutadgu Bilig*'de bir hükümdarın arslan yürekli, kaplan pençeli, kurt gibi kuvvetli, ayı gibi cesur olması gerektiğini söyleyerek hükümdarın yetkinliğini çeşitli hayvanlardan aldığı niteliklerle vermiştir (Arat 1998: 172-173).

Oğuz Kağan'ın vücudunu şekillendiren hayvanlar, sadece yeryüzüyle bağlantılı değildir. Bu hayvanlardan bazılarının gökyüzü, yani kutsal mekânla da iliş-

kili olduklarını söyleyebiliriz. Bunlardan kurdun göksel bir varlık olduğunu doğrulayan pek çok anlatı ve inanış bulunmaktadır. Mesela, Türk topluluklarından Kao-çuların türeyiş efsanesinde Kao-çı Kağan kızlarını Tanrı ile evlendirmek ister ve onları bir dağın tepesine bırakır, ancak Tanrı'nın yerine erkek bir kurt gelir. Küçük kız bu kurdun "Tanrı'nın ta kendisi" olduğunu söyler ve onunla birlikte olarak Kao-çı halkının türemesini sağlar (Ögel 1993: 18) *Oğuz Kağan Destanı*'nda orduya kılavuzluk eden "gök tüylü ve gök yeleli erkek kurt" da tanrısal bir hayvandır (Ergin 1988: 18). Kurdun kutsal ve Tanrı mekânıyla bağlantılı olduğunu gösteren en önemli niteliği Tanrı'nın veya kutsalın mekânı konumundaki gök ve göğün çeşitli tonlarıyla nitelenmiş olmasıdır. Bir başka ifade ile kurt, Tanrı'nın bu dünya ile teması geçmek istediğinde kendisinde tecelli ettiğine inanılan kutsal bir hayvandır. Bu bakımdan Oğuz'un Tanrı ile kutsalla bağlantısını gösterebilmek için vücut tasvirinde kurdun kullanılması ve daha sonra onun ordusuna rehberlik etmesi oldukça anlamlıdır.⁵

Oğuz'un beden tasvirinde kullanılan ayı ile ilgili olarak Türk mitolojisinde bazı kayıtlar bulunmaktadır. Ayı, Türk kültüründe erken devirlerde kült haline gelmiş bir hayvandır. Ayının dinî inanışlardaki önemi Budist devirde devam etmiş, ancak İslamiyet'le birlikte ayıya ait inanışlar değer kaybederek daha az kullanılmıştır. Türklerde orman ve ayı arasında ilişkiler kurulmuş, ayının orman ruhunun sembolü olduğuna inanılmıştır. Türklerde ayı da, tıpkı kurtta olduğu, adının anılması yasak olan hayvanlardan biridir. Hatta Orta Asya ve Sibiryâ Şamanlarının ayinlerinde kullandıkları elbiseler arasında ayı tipli elbiseler önemli bir yere sahiptir. Başlıklar, ayı başlığına, ayaktaki çizmeler ayı ayağına, giyilen eldivenler ayı pençesine benzetilmiştir. Türklerde ayrıca ayının

avlanarak yenilmesi hâlinde onun gücünün insanlara geçebileceğine inanılmıştır (Çoruhlu 1995: 155-158, Çoruhlu 2002: 139-141). Buradan hareketle Oğuz'un göğsünün ayıya benzetilmesinde sadece onun fiziki anlamda güçlü ve dayanıklı olduğu düşüncesini verme amaçlanmamıştır. Tıpkı kurtta olduğu gibi ayı etrafında şekillenmiş çok sayıda inanışın da tesirli olduğunu söylemek gerekir. Kutsal veya kutsalla bağlantılı olduğuna inanılan bu hayvanların bütün nitelikleri Oğuz'a ait kılınmış ve onun mükemmel bir insan olması sağlanmıştır.

Oğuz'un vücudunun bu hayvanlarla oluşturulmasında toplumun kendi soyunu bu hayvanlarla ilişkilendirmek gibi amaç gütmesi de söz konusudur. Çünkü ad verme kültürüne baktığımızda insanların adlarını kullandıkları varlıkların ruhlarıyla bağlantıya geçtikleri ve onların güçlerinden faydalandıklarını görmekteyiz. Yani insanlar, tabiattaki güçlü hayvanların isimlerini kullanarak kendilerinin de onlar gibi olacağına inanmışlardır. Oğuz'un vücudunun çeşitli bölgelerine farklı hayvanların adlarıyla hitap edildiğinde onun da bu hayvanların güçlerine sahip olacağı fikri oluşmuştur. Bu bakımdan Oğuz, güç timsali birden fazla hayvanın gücüne sahip olarak olağanüstü bir insan konumuna yükselmektedir.

Oğuz'un beden tasvirinde üzerinde durulması gereken bir diğer husus, vücudunun kıllarla kaplı olması durumudur. Tüylü olma veya vücudun kıllarla kaplı olması mitolojik bir tasavvur olduğu gibi olağanüstü gücün ve direncin de göstergesidir. Yakutların koruyucu ruhlarından birisi olan orman ruhu Baay Bayaay, bedeni tüylerle kaplı bir ihtiyar olarak tasvir edilir. Bazı Altay metinlerinde ilk insanın tüylü olduğu söylenmektedir. Hatta tarihi dönemlerdeki bazı destan metinlerinde yenilmez, güçlü kahramanların göğüslerinden dizlerine kadar uzayan tüylerin

olduğunu ve bu durumun ise onların güçlerini sembolize ettiğini görmekteyiz (Beydili 2005: 567-568). Oğuz Kağan'ın da ilk ata, ilk insan ve kültür kahramanı olarak dünyaya indirildiğini düşündüğümüzde hem tanrısal hem de karşı konamaz bir güce sahip olduğunu vurgulamak için onun vücudu da tüylerle kaplı bir şekilde tasvir edilmiştir. Tüylülük ve diğer hayvanlarla birlikte yapılandırılan Oğuz'un bedeni sıra dışı bir konuma gelmekte ve yeryüzüne hâkim olabilecek niteliklere sahip olmaktadır.

Dede Korkut Kitabı'nda hayvan bedenli insan modeli Basat'ın Tepegöz'ü öldürdüğü boyda yer almaktadır. Basat, doğumunda olağanüstü bir niteliğe sahip değildir, ancak aslan elinde büyümesi, vücudunun ve hareketlerinin aslana benzemesi onu sıra dışı yapmaktadır. Onun fizikî özelliklerinin aslan gibi olduğu "Hanum sazdan bir aslan çıkar, at urur, apul apul yoruyuşu adam kibi, at basuban kan sömürür" şeklinde belirtilmiştir (Ergin 1995: 207). *Dede Korkut Kitabı*'nda bazı kahramanlar çeşitli hayvanlara benzetilmiştir, ancak Basat'ın aslanla âdeta aynileşmesi ve daha sonra kendisinden çok çok güçlü bir varlık olan Tepegöz'ü öldürmesi ile Oğuz'un vücut tasviri ve yine toplum için büyük bir tehdit kaynağı olan canavarı yenmesi arasında benzerlikler bulunmaktadır. Her iki anlatıda insan mantığı benzer şekilde gelişmiştir. Güçlü bir düşmana, tehde karşı bedeni doğanın en güçlü varlıkları ile donatılmış bir kahramanın kozmosu tekrar hâkim kılması söz konusudur.

Sonuç

Oğuz Kağan Destanı'nda Oğuz'un beden tasvirlerinde gökyüzüne ve yeryüzüne ait bazı simgeler kullanılmıştır. Bu simgeler çözümlendiğinde Oğuz'un sıradan bir insan olmadığı, Tanrı ile bağlantısı olan, tanrısalı temsil eden bir kahraman olduğu görülmektedir. Oğuz'un ilahî kaynak-

lardan gelen bir kahraman ve bu nedenle sıra dışı bir varlık olduğunu belirtebilmek için de beden tasvirinde kutsal olarak kabul edilen çeşitli hayvanlar ve gökyüzüyle alakalı bazı ifadeler kullanılmıştır. Bir diğer ifade ile Oğuz, hem gökyüzüne hem yeryüzüne ait kutsal sembollerle tasvir edilen kahraman modelidir. Onun yüzünde kut, yani gökyüzü; vücudunda ise güç, yani yeryüzü sembolize edilmiştir.

Oğuz Kağan Destanı mitolojik bilincin tarih bilincine dönüştüğü evreyi işaret eden bir destan niteliği taşımaktadır. Mitler tarih bilincine ulaşıldığında işlev değiştirerek folklor metinlerine dönüşmektedir. Bir başka ifadeyle mitoloji, kozmogonik konuları işlerken tarihileşmeye başlayınca etnogonik mitlere dönüşmeye başlamaktadır. Kozmogonik mitler, mitolojik sistemlerin temelini oluşturan, bu itibarla dünyanın, insanın ve varlıkların yaradılışını konu alan mitlerdir. Etnogonik mitler ise ilk atanın yaradılışı, evlilik ve akrabalık ilişkilerinin tesis edilmesi, devlet ve kanunların koyulması, medenileşmenin başlangıcı gibi konuları işler. *Oğuz Kağan Destanı*'nda bu iki aşama da görülmektedir. *Oğuz Kağan Destanı*'ndaki beden tasvirlerinin bir kısmında zooantropomorf karakterli bir yapı izlenmektedir. Bu, bir yandan totemizmle ilgili bir duruma işaret ederken diğer yandan atalar kültü inancıyla bağlılık göstermektedir. Boğa (öküz) motifi bu anlamda etnogonik bir motif şeklinde yeryüzünün sembolü olarak alınmalıdır. Ay başta olmak üzere gökyüzü cisimleriyle ilgili alegoriler ise kozmogonik mitlerin yansıması olarak tanrısal (kutlu) bir yaradılışa işaret sayılmalıdır. Şüphesiz ki bunlar çok keskin çizgilerle ayrılan bir süreci değil birbiri içine girmiş bir anlayışı temsil etmektedir. Gökyüzündeki ay ile yeryüzündeki boğa simgesi arasındaki ilişki de bunu göstermektedir.

Kıscacası başta *Oğuz Kağan Destanı*

olmak üzere *Dede Korkut Kitabı*'na kadar uzanan folklorlaşmış metinlerde gördüğümüz kahramanların beden tasvirlerinde veya bedenle ilgili benzetme, eğretileme gibi simgesel yorumlarda bir yandan Türk kültürünün kozmogonik mitlerinin izlerine rastlanırken diğer yandan tarih şuurunun ilk izlerini taşıyan etnogonik mitlerle de karşılaşmaktayız.

NOTLAR

1. Pelliot bu kelimeyi "yarap" olarak okumuş, tereddütlü olarak "aşermek" anlamındaki yerimek fiiliyle benzerliğine dikkat çekmiştir. Radlof ve Bang-Rahmeti-Ergin ise "parlamak" anlamındaki "yarımak" olarak değerlendirmişler, Rıza Nur da "yarımak" şeklinde okumakla birlikte "ilk göz ağrısı" deyimini ile göz ağrısının bugün için de gebelik işareti sayılması inancını tanımlayarak "ağrımak" anlamını vermiştir. Jean Deny'nin doğum müjdesi olarak "gözün aydın" deyimini kullanıldığını belirtmesi, bu sözün önce parlamak, sonra da sevinmek anlamına gelerek daha Divânî Lûgati't-Türk'te mecazlaşan "yarımak" fiilinin doğru olacağını ortaya koymaktadır (Pelliot 1995: 9-10).

2. Mesela bk. Orhun Abideleri, Kültigin Kitabesi, Doğu Cephesi 29. satır (Ergin: 18).

3. *Kur'an-ı Kerim*, Nûr Sûresi, 35. Ayet.

4. Mircea Eliade, "Gök" ve "Tanrı" arasındaki ilişkinin Türkler tarafından kurulduğunu söyler. Ona göre Sümercedeki dingir "Tanrı", "ışık saçan" sözünün Türk-Moğolca tengeri "Gök", "Tanrı" sözcüğüyle bağlantılıdır. Dördüncü bin yılda Hazar ve Altay kültürleri arasındaki bazı kültürel etkileşimlerin olduğunu ve bunun neticesinde bazı kelimelerin Sümer bölgesine geldiğini söyler. Eliade, Gök Tanrı'nın en eski proto-Türk uygarlığına ait olduğunu, Hint-Avrupalıların dinsel kurumlarının yapılarının diğer tarih öncesi Doğu ya da Akdeniz uygarlıklarından daha ziyade proto-Türklerin dinsel kurumlarının yapılarına daha yakın olduğunu belirtmiştir (Eliade 2003: 83).

5. Türklerle ait olduğu kabul edilen kurtla ilgili efsanelerin birinde bir dilenci kurt eve uğrar ve karnını doyurur. Bu esnada evin hanımı bu adamın kurt kafalı olduğunu fark eder. Evden çıkıp giden bu dilenciye takip etmeye karar veren karı kocayı, Ötüken'e geldiklerinde kurt kafalı bu adam fark eder ve "Ben tanrım! Sie-yen-t'o'lar yok olacaklar" der (Roux 2005: 243). Görüldüğü gibi Tanrı, burada kurt kafalı bir insan olarak görünmüştür. Türklerde bunun gibi daha pek çok örnekte kurdun kutsalla bağlantısını görebilmekteyiz. Türklerde kurt erken devirlerden beri Tanrı sembolü olarak kabul edilmektedir. Tanrı sembolü olan kurt daha sonraki devirlerde ata ve türeme sembolü haline geldiğini görmekteyiz (Çoruhlu 1995:

KAYNAKLAR

Arat, Reşit Rahmeti (1998), *Kutadgu Bilig II Çeviri*, Ankara.

Bang, W.-G. R. Rahmeti (1936), *Oğuz Kağan Destanı*, İstanbul.

Başer, Sait (1995), *Kutadgu Bilig'de Kut ve Töre'den Sevgi Toplumuna*, İstanbul.

Beydili, Celal (2005), *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, Ankara.

Çoruhlu, Yaşar (1995), *Kozmolojik, Mitolojik, Astrolojik, Dini ve Edebi Tasavvurlara Göre Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi I*, İstanbul.

Çoruhlu, Yaşar (1999), *Türk Mitolojisinin ABC'si*, İstanbul

Çoruhlu, Yaşar (2002), *Türk Mitolojisinin Anahatları*, İstanbul.

Durand, Gilbert (1998), *Sembolik İmgelem*, çev.: Ayşe Meral, İstanbul.

Eliade, Mircea (1992), *İmgeler Simgeler*, çev.: Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara.

Eliade, Mircea (2003), *Dinler Tarihine Giriş*, çev.: Lale Arslan, İstanbul.

Eliade, Mircea (2006), *Zalmoksis'ten Cengiz Han'a Daçya ve Doğu Avrupa Folkloru ve Dini Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, çev.: Ali Berktaş, İstanbul.

Ergin, Muharrem (1988), *Oğuz Kağan Destanı (Tercüme Metin, Sözlük)*, Ankara.

Ergin, Muharrem (1994), *Dede Korkut Kitabı I Giriş-Metin-Faksimile*, Ankara.

Ergin, Muharrem (1973), *Orhun Abideleri*, İstanbul.

Esin, Emel (2001), *Türk Kozmolojisine Giriş*, İstanbul.

Kaplan, Mehmet (1976), "Dede Korkut Kitabında Hayvanlar", *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar I*, İstanbul, 55-69.

Kaplan, Mehmet (1979), *Oğuz Kağan Destanı*, İstanbul.

Kaplan, Mehmet (1996), "Oğuz Kağan-Oğuz Han Destanı", *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 3 Tip Tahlilleri*, İstanbul, 11-28.

Ögel, Bahaeddin (1993), *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar)*, I. Cilt, Ankara.

Pelliot, Paul (1995), *Uygur Yazısıyla Yazılmış Uğuz Han Destanı Üzerine*, çev.: Vedat Köken, Ankara.

Roux, Jean-Paul (1994), *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, çev.: Aykut Kazancıgil, İstanbul.

Roux, Jean-Paul (2005), *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, çev.: Aykut Kazancıgil-Lale Arslan, İstanbul.